د علامه حبيبي د شلم تلين په مناسبت:

په شلمه سدۍ کې

د افغانستان هنر

۱۲۸۰ - ۱۳۵۲ ش / ۱۳۱۹ - ۱۳۹۴ ق

(۱۹۰۱ - ۱۹۷۳م)

ليکوال

علامه عبدالحی حبيبي

د

ډاکتر خوشحال حبيبي او حبيب الله رفيع

په اهتمام

Ketabton.com

۱۳۸۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: په شلمه سدۍ کې د افغانستان هنر.

لیکوال: علامه عبدالحی حبیبي

ناشر: دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز.

دچاپ مهتمم: محمد نبي تدبیر

کمپوز: محمد یوسف "ستانکزی"

د چاپ ځای: د احمد صنعتي مطبعه

دچاپ کال: ۱۳۸۳ هـ ش ۲۰۰۴ م

د چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

دعزیزالدین وکیلي پوپلزي په قلم لیکل شوېدي ۱۳۶۰

ښه:

نوم: په شلمه سدۍ کې دافغانستان هنر.

وال: علامه عبدالحی حبیبي

ر: دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز.

هتمم: محمد نبي تدبیر

پوز: محمد یوسف "ستانکزی"

ځای: د احمد صنعتي مطبعه

کال: ۱۳۸۳ هـ ش / ۲۰۰۴ م

شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

سرليك	مخ
د لوی او بخښونکي خدای په نامه	لومړی
سريزه	۱
۱ خطاطي	۳
۲ نقاشي او رسامي	۷
۳ ننداري، پېښې	۱۱
۴ ساز و آواز، اتڼ	۱۷
۵ ودانۍ او معماري	۲۸
۶ د کاليو صنعت	۳۱
۷ مفروشات	۳۳
۸ سنگتراشي او حکاکي	۳۵
۹ مسگري او آهنگري	۳۷
۱۰ ترکاڼي	۳۹
۱۱ گاولي او څپلۍ جوړول	۴۱
۱۲ سراجي	۴۲
۱۳ کلالي	۴۳
۱۴ زرگري	۴۵
دولتي تشبثات	۴۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

مخ

او بخښونكي خداى په نامه .... لومړى

.... ۱

ي ۳

او رسامي ۷

، پېښې ۱۱

آواز، اتڼ ۱۷

او معماري ۲۸

و صنعت ۳۱

ات ۳۳

اشي او حكاكي ۳۵

ي او آهنگري ۳۷

ي ۳۹

او ښېلى جوړول ۴۱

ى ۴۲

ې ۴۳

ي ۴۵

ي تشبثات ۴۶

د لوى او بخښونكي خداى په نامه

افغانستان يو لرغونى هېواد دى چې ژوند يې په دريوسره بېلو دورو كې مطالعه كېږي:

يوه تر تاريخ وړاندې دوره ده، چې غارمېشتو انسانانو ژوند پكې پيل كړى او له پنځوس زر كلونو وړاند زمانې نه يې د خپلو ابتدايي صنايعو، هنرونو اوكارونو نخښې راپاتې دي، دوى لومړى له ډبرو نه دښكاراوكار ډېر ابتدايي افزار جوړكړي او كله يې چې د ژوند اړتياوې پوره شوې نوبيا يې د خپلې استوگنې دغارونو پر دېوالونو ډېر ابتدايي انځورونه جوړكړي چې د افغانستان په شمال كې يې په خپلوسمځو كې دنورو انځورونو ترڅنگ د انسان څېره هم د خرمېړي په بڼه جوړه كړې او همداسې يې وړو - وړو ډبرين، خاورين او بياوسپنيز لوښي او افزار جوړكړي او صنايع او هنرونه يې په لومړنى بڼه رامنځ ته كړيدي.

لومړى

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه نیمه تاریخي، افسانوي یاد سرودونو دوره ده، دا دوره د افغانستان د ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه بېله ده. په دې دوره کې لیك لاته وُ پیدا شوی خو په آریاناکې ریشیانو (روحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ویلو سره د خلکو لارښوونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره پیل شوې وه.

دریمه دوره د هېواد تاریخي دوره ده چې په دې دوره کې لیك را پیدا شوی وُ، مدبر پاچا یما یا جمشید دهېواد په لرغوني پلازمېنه بلخ کې دیوه پاخه آریایي تمدن بنسټ ایښی وُ او بیا وروسته سپین تمان زردښت د ښې مننې،ښې وینې او ښې کړنې دین رامنځ ته کړ، بیا آریانا ته د سکندر په راتلو یوناني تمدن له آریایي تمدن سره غاړه غړی شو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودایي دین راغی، ددې او د نورو پېښو او تجربو په نتیجه کې صنایعو او هنر وده وکړه خصوصاً د بودایي دین له راتلو سره په انځور ګری او مجسمه جوړولو کې دګندهارادآرټ ځانګړی مکتب رامنځ ته شو او په افغانستان کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.

افغانستان ته د اسلام د سپیځلي دین په راتلو د صنایعو او هنر په نړۍ کې نوې تجربې وشوې.ښکلي او ظریف صنایع دود شول خصوصاً دخطاطۍ، تذهیب، میناتور او صحافۍ فنونو او هنرونو ښه وده وکړه او فني سبکونه اومکتبونه رامنځ ته شول.

اروانښاد علامه عبدالحی حبیبی چې دهېواد نوښتګر لیکوال، سترګور مورخ او پوه او پوخ عالم وُ دخپلو ژوروعلمي او تاریخي

(c) ketabton.com: The Digital Library

...مه تاريخي، افسانوي ياد سرودونو دوره ده، دا دوره د
... ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه
...دې دوره کې ليك لاته ؤ پيدا شوی خو په آريانا کې
...حاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ويلو سره د
...ونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره

...وره د هېواد تاريخي دوره ده چې په دې دوره کې ليك را
... مدبر پاچا يما يا جمشيد دهېواد په لرغونې پلازمېنه
... پاخه آريايي تمدن بنسټ اېښی ؤ او بيا وروسته سپين
... د ښې منني، ښې ويني او ښې کړنې دين رامنځ ته کړ،
...ه د سکندر په راتلو يوناني تمدن له آريايي تمدن سره
...تو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودايي دين راغی،
...رو پېښو او تجربو په نتيجه کې صنايعو او هنر وده وکړه
...ودايي دين له راتلو سره په انځور ګرۍ او مجسمه
... دګندهارادآرټ ځانګړی مکتب رامنځ ته شو او په
...کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.
...تان ته د اسلام د سپيڅلي دين په راتلو د صنايعو او هنر
... نوې تجربې وشوې. ښکلي او ظريف صنايع دود شول
...خطاطی، تذهيب، ميناتور او صحافی فنونو او هنرونو
...ه او فني سبکونه اومکتبونه رامنځ ته شول.
... علامه عبدالحی حبيبی چې دهېواد نوښتګر ليکوال،
...ؤرخ او پوه او پوخ عالم ؤ دخپلو ژوروعلمي او تاريخي

څېړنو په ترځ کې د افغانستان پر صنايعو او هنر ګڼې څېړنې کړې وې چې په دې لړ کې يې له مقالو او رسالو نه نيولې تر پنډو کتابونو پورې کښلي وو. ((هنر عهد تيموريان)) داستاد داسې اثر ؤ چې په لويه کچه او تر زرو زيات مخونه يې درلودل او هم يې وخت په وخت په دې برخه کې ګڼې مقالې او رسالې ليکلې دي.

په دې لړ کې د دوی په آثارو کې يوه دري رساله د ((يادداشتها در تاريخ صنايع افغانستان)) په نامه شته چې په ۱۳۴۳ کال د آريانا مجلې په پنځوګڼو کې پر له پسې خپره شوې ده. په دې رساله کې دافغانستان په اسلامي دوره کې دخطاطی، نقاشی، مصوری، تذهيب، صحافی، فلزکاری، منسوجاتو، غالی او بدنې، ودانيو او ترکاڼی د صنايعو او هنرونو په باب مطالب ليکل شوي او ژوره څېړنه پرې شوې ده.

همدا راز ددوی په آثارو کې ((په شلمه سدی کې د افغانستان هنر)) يوه پښتو قلمي رساله شته چې معاصره خطاطي، نقاشي او رسامي، ننداري او تياتر، ساز، اوازاو اتڼ، ودانی او معماری، د کاليو صنعت، مفروشات، سنګتراشي او حکاکي، مسګري او آهنګري، ترکاڼي، ګاولي او څپلی جوړول، سراجي، کلالي، زرګري اوپه دې برخه کې دولتی تشبثات څېړي.

په دې رساله کې لوی استاد له ۱۲۸۰ تر ۱۳۵۲ کال پورې د افغانستان هنر څېړلی خو د ليکلو کال يې تر ۱۳۵۷ کال وروسته دی ځکه لومړنی مسوده يې د همدې کال د يوه چاپي کليز د پاڼو پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شا کښېنلې او هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توګه دا کوچنی خو موجز اثر دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمیرلای شو.

په حقیقت کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان پر صنایعو او هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له بنو څخه مو خبروي او ددې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني.

د علامه حبیبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد دآثارو د راټولولو او خپرولو دنده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وځنډېلې او چاپ ته یې چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او دافغانستان د صنایعو او هنر دمینه والو تنده ماته کړي.

موږ به هڅه کوو چې د علامه حبیبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه او رسالې په ځانګړې بڼه او ټولې مقالې یې په «زرمقالې/ هزار مقاله» نومي شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بېلا بېلو رسالو کې نشر کړو او هم دده دژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې، مقالې او رسالې خپاره کړو.

ددې زیرې په درکولو سره خپلې خبرې بس کوواود لوی استاد د دې ظاهراً وړو خو په ارزښت کې لویوآثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت

دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

ـ هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توګه دا کوچنۍ
ـ دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمیرلای شو.
ت کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان
و هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له بنو څخه مو
دې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني.
ه حبیبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد دآثارو د راټولولو
نده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وځنډلي او
چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او دافغانستان د
هنر دمینه والو تنده ماته کړي.
هڅه کوو چې د علامه حبیبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه
یـه ځانګړې بڼه او ټولې مقالې یې په ((زرمقالې/ هزار
مي شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بېلا بېلو
تشر کړو او هم دده دژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې،
سالې خپاره کړو.
یري په درکولو سره خپلې خبرې بس کوواود لوی استاد د
ورو خو په ارزښت کې لویوآثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت

دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

سریزه

له لسمی سدۍ را پدې خوا د پنځلسمې سدۍ تر پایه د غزنویانو او غوریـانواو تـیموریانو پـه زمـانو کې پـنځه پـېړۍ هـنر دخلکـو او مقتدرو فیوډالي کورنیو په غېږ کې روزل سوئ او په پنځلسمه پېړۍ کې د هرات هنري مکتب دخپلې لوړتیا جګې څوکې ته رسېدلئ و.

خطاطي، نقاشي، میناتور، کتابسازي، موسیقي او نور نفیس صنایع په ګرده خراسان کې پاخه سوي او هم عام سوي وو. په زرو هنرمنان او ماهر صنعت ګران په هرات، مشهد، بخارا، سمرقند، بلخ او نورو ښارونو کې پخپل هنري خلاقیت بوخت وو.

له هغه وخته چې د هرات د تیموریانو لویه واکمني (شاهنشاهي) دپنځلسمې سدۍ په لومړۍ څلورمه کې ورانه سوه، نو د مملکت پراخه سیمه د بابرشاه دکورنۍ او دایران د صفویانو او د ماوراء النهر د خانانو ترمنځ دجنګو او خانداني رقابتو او ډغرو میدان و، او

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانی مرکزیت یې له لاسه وتلئ و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره مقابلې ته ولاړ وو.

نولسمه سدۍ په افغانستان کې داسې وخت دئ، چې داحمدشاه تر شاهنشهۍ وروسته د ملوکیت طوایف فساد شروع سو،اقتدار د سدوزو له کورنۍ څخه د بارکزو محمد زو ټبر ته انتقال کاوه او په ټول مملکت کې له کشمیره او جیلم له غاړو تر هراته او آمو پورې خانه جنګي نښتې وه، خلك د یوه فاسد نظام په منګولو کې ځپل کېدل او په داسې حال کې نه خلکو او نه دربار او نه د اقتدار مرکزونو دا فرصت درلود چې هنر او پوهه پکې وروزل سي.

پر افغانستان د انګریزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او دوهمې لښکر کښۍ (۱۸۷۸ - ۱۸۸۰) ځلوېښت کاله دامملکت د ظلم او وینو په لمن کې ونغاړه او کله چې په ۱۸۸۰م امیر عبدالرحمن د کابل پاچا کړ سو، نو هنر هم پخپل ځبلي حالت کې و او د زړو هنرونو بڅرکي لږ لږ په خلکو کې ځلېدل، چې دلته په لنډه راوړل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاسه وتلئ و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره

غانستان کې داسې وخت دئ، چې داحمدشاه
. ملوکيت طوايف فساد شروع سو اقتدار د
د بارکزو محمد زو ته‌بر ته انتقال کاوه او په
میره او جیلم له غاړو تر هراته او آمو پورې
خلك د يوه فاسد نظام په منګولو کې ځپل
کې نه خلکو او نه دربار او نه د اقتدار
چې هنر او پوهه پکې وروزل سي.
ریزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او
۱۸۷... - ۱۸۸۰) ځلوېښت کاله داملکت د
ي ونغاړه او کله چې په ۱۸۸۰م امير
کړ سو، نو هنر هم پخپل ځبلي حالت کې و
لږ لږ په خلکو کې ځليدل، چې دلته په لنډه

(۱)
خطاطي

د هرات د تيموريانو لـه زماني څخه چې کوم هنر په افغانستان کې پاته و، يوه هم خطاطي وه، چې په ځورلسمه سدۍ کې يې په خراسان او ماوراء النهر او ايران کې ډېره ترقي کړې وه، هم په کتيبو Epigraphy او هم په کتابو کې يې ډېر هنري ډولونه (سبکونه) موندلي وو، چې له هغو څخه نستعليق، نسخ اوثلث په کتابو اوکتيبو کې او شکست ډول په دفتري نوشتوکې شلم قرن ته رارسېدلي وو.

په افغانستان کې دنستعليق دروش دوو ډولو ډير رواج درلود:
۱ـ لومړی: دمير عماد حسيني (مړ ۱۰۲۴ ق ۱۶۱۴ م) روش، چې دورونه يې ګردي او کوچني وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم: د میر عبدالرحمن هروي روش، چې د نونسم قرن په منځ کې راووت اود خط دورونه یې عموماً بیضوي وي او دغو دواړو روشونو پخپل منځ کې ځینې فني او تخنیکي فرقونه په اصول، ترکیب، کرسی، سطح، نسبت، صعود، تشمیر، نزول، ارسال، دور کې سره درلودل. نو ځکه ځینې خطونه د ډېر قوت او شان او صفا او مزې خاوندان وو چې لیدونکي یې په لیدلو سره یو خوند او ((مزه)) مونده.

د نستعلیق دغه وروستنی استاد میرزا میر عبدالرحمن هروي، چې په هرات او کندهار او کابل کې اوسېدئ (مړ، هرات ۱۲۶۸، ۱۸۵۰م) د افغانستان د وروستنۍ خطاطۍ لوی استاد و، چې په هرات کې یې ډېر شاګردان لکه ملا محمد حسین، میرزا نجف، بهرام خوانساری او میرزا جان مستوفي وروزل او تر اوسه هم ځینې خطاطان دده تقلید کوي.

بل لوی خطاط چې په نستعلیق کې یې دمیرعماد او میرعلي روش ژوندی کړئ، دقندهار د پښین له سیدانو څخه سیدعطامحمد حسیني دسید تاج محمد زوی دسید زمان لمسی دئ، چې امیر عبدالرحمن خان د خپل دربار خوشنویس په ۱۳۱۰ ق ۱۸۹۲ م مقرر کئ او په خفي نستعلیق یې د تذکره الاولیاء دوه ټوکه ولیکل (د کابل د آرشیف کتابخانه) او په ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م په کابل کې وفات سو.

ددې عصر نور د خط مشهور استادان دادي:

۱. سردار غلام محمد طرزي د سردار رحمدل قندهاري زوی د شکسته خط لوی استاد او نقاش او شاعر (مړ په دمشق کې ۱۳۱۸ ق ۱۹۰۰م).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. قاضي طلامحمد د قاضي محمدحسن پښنوري زوی (حدود ۱۸۹۰م).
۳. محمدعمر بر دراني (مړ هرات ۱۹۱۲م).
۴. میرزا غلام قادر کاکړ د سراج الاخبار کاتب (حدود ۱۹۱۰م).
۵. سید میر مشواني شاعر، خطاط، نقاش (مړ هرات: ۱۹۱۴م).
۶. میرزا محمد جعفر قندهاری (مړ کابل ۱۳۰۶ش ۱۹۲۷م).
۷. میرزا محمد یعقوب مخلص کابلی (مړ کابل ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م).
۸. حسن حلمي ترابزوني (په ۱۳۲۶ ق ۱۹۰۸م په کابل کې د خطاطۍ او نقاشۍ او حکاکۍ دمکتب معلم و، (مړ کابل: ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳م).
۹. شیخ محمد رضا خراساني د ډول ډول خطو لیکوال او غټ هنرمن (وروسته به هم یاد سي)
۱۰. تاجور سلطان بي بي جان خانم د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله ماینه (مړه کابل ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م).
۱۱. سید محمد عمر پیله کش د میر عبدالرحمن هروي لمسی (مړ هرات ۱۹۲۸ م).
۱۲. ملا فیض محمدهزاره (مؤرخ اونستعلیق نویس.(مړ کابل ۱۹۳۰م).
۱۳. صوفی عبدالحمید د نصرالله بارکزي قندهاري زوی (لوی خطاط او د صنایعو استاد، مړ کابل ۱۳۴۱ ش ۱۹۶۳ م).
۱۴. مولانا محمد اسحق زرین قلم (مړ کابل ۱۳۱۵ش ۱۹۳۶م).
۱۵. خلیفه محمدحسین سلجوقي نستعلیق نویس(مړ هرات ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹م).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۶. میر آقا حسیني هروی دمیرکاظم زوی دهرات نستعلیق نویس (مړ هرات۱۳۳۲ ش ۱۹۵۳م).
۱۷. سید محمد ایشان حسیني د سیدمحمد اسماعیل زوی د ډول ډول خطو استاد (ژوندی).
۱۸. دده ورور سید محمد داؤد حسیني د ډول ډول خطو استاد (مړ کابل ۱۳۵۷ ش ۱۹۵۷م).
۱۹. عزیز الدین وکیلي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی هفت قلمي خطاط او نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).
۲۰. محمد علي عطار هروي (ژوندی ماهر خطاط).
۲۱. فیض محمد زکریا (ژوندی، نستعلیق نویس).
۲۲. محمد ابراهیم خلیل د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).
۲۳. حسین وفا سلجوقی (ژوندی، خطاط).

مآخذ:

- فکری سلجوقی: خوشنویسان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
- پاینده محمد زهیر: د افغانستان دمعارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
- د وزارت معارف نظامنامه ۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
- عزیز الدین وکیلي. هنر خط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
- مجنون رفیقی هروی: رساله‌ء خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
- یوه ډله بین المللی پوهان: د کتابو هنر په منځنۍ آسیا کې د یو نسکو له خوا خپور سوئ کتاب ۱۹۷۹ م لندن.

روی دمیرکاظم زوی دهرات نستعلیق نویس
ی ۱۹۵۳م).
ن حسیني د سیدمحمد اسماعیل زوی د ډول
وندی).
مد داؤد حسیني د ډول ډول خطو استاد (مړ
۱۹۵م).
ي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی
و نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).
هروي (ژوندی ماهر خطاط).
(ژوندی، نستعلیق نویس).
ی د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).
ی (ژوندی، خطاط).

سان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
نستان دمعارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
ط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
ه، خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
ن: د کتابو هنر په منځنۍ آسیا کې د یو نسکو له خوا
م لندن.

(۲)
نقاشي او رسامي

په شلم قرن کې د هرات د هنري مکتب ډېرې سپکې اغېزې په افغانستان کې پاته وې، ځینو هنرمندانو په شخصي ذوق نقاشي، رسامي کوله. په غزني، کابل او هرات کې ځینې هنرمند دکانداران وو، چې قلمدانونه، د لاس لکړې، رنګینې تختې او صندوقچې به یې په ګلانو او ډول ډول رنګونو سره ښکلې جوړولې، خو رنګونه به کله پخواني اصیل معدني او کله به جوهري مصنوعي وو.

د کتابو د وقایو او پاڼو او ځینو خطي قطعاتو په تزئین کې به هم کله کله د هرات، بخارا، یاکشمیر د وروستني منیاتور په تقلید ځینې پاڼې رنګین کېدلې. خو هغه قدیم اصالت او ښکلا یې بایللې وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نقاشۍ په ځانګو کې رنګ آميزي، تذهيب، منياتور، ګلکاري، پر فلزاتو يا ډبرو نقاشي، دخونو د ديوالو انځور کول، دکوټو د چت او دروازو نقاشي او په فلزي يا د لرګي په تختو ښکلول او مسطح کول رواج وو.

له وروستيو نقاشانو څخه يو ميرزا رضا هروي و، چې د امير شهنواز خان په امر يې د امير دوست محمد خان او سلطان احمد خان دجنګ صحنه کښلې ده (د هرات موزيم) بل دده شاګرد ميرزا باقر کابلي په هرات کې اوسېدئ، چې زوی يې استاد عبدل هم تکړه رسام و، محمد عظيم ابکم هم د ميرزا رضا څخه نقاشي اورسامي زده کړې وه، چې ځينې رسمونه يې په سراج الاخبار کې چاپ سوي دي (مړ کابل د ۱۳۰۰ ق حدود ۱۸۸۲م).

د ميرزا باقر نور شاګردان دادي: حاجی فخرالدين هروي (مړ هرات ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م).

ميرزا فقير د رضا ورور (مړ هرات ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م) ميرزا سکندر د رضا بل ورور (مړ هرات ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م).

تر استقلال بيا موندلو را وروسته چې په ۱۲۹۸ ش ۱۹۱۹ م د افغانستان مستقل دولت دامان الله خان او نورو پوهو آزاديخواهانو په لاربنوونه تاسيس سو، په نوو اصلاحاتو کې د پوهنې او هنر روزنې ته هم يوه هڅه وسوه. په ۱۳۰۰ ش ۱۹۲۱ م د وزارت معارف لپاره يوه نظامنامه خپره سوه، چې ددغه وزارت د تدريساتو په څانګه کې يو د نفيسو صنايعو دمکتب مديريت هم ومنل سو (ص۴) او دغه مديريت ته د صنايعو د روزنې وظايف وسپارل سوه، د ابتدايي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

رشدي مکتبو او دارالمعلمین په پروګرام کې تر لسم صنف پورې رسامي او لاسي چارې (صنایع یدي) داخل سوه او د رسامۍ دبشپړو زده کړو لپاره غلام محمد خان میمنه ګي چې په رسامي کې یې مهارت درلود، جرمني ته واستول سو، چې هلته په نوي ډول خپل فن تکمیل کي.

په ۱۳۰۲ش ۱۹۲۳ م چې دغه پروفیسر کابل ته راغئ، نو دده په لارښوونه چې په برلین کې یې رسامي او رنګه لیتوګرافي ډېره ژر او په لوړه درجه زده کړې وه، د کابل په لندنۍ کوټۍ کې ((مکتب صنایع نفیسه)) جوړ سو، چې د رسامۍ، تزئین، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، حکاکۍ څانګې یې درلودې او په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م له المانه څخه یوه رنګه مطبعه هم پر زیاته سوه، چې په همدغه کال دغه دستګاه وسوځله سوه.

د افغانستان تر اغتشاش وروسته په ۱۳۱۱ ش ۱۹۳۱ م بیرته دامکتب ژوندی سو، چې دخیاطۍ، بسته کارۍ، زرګرۍ، مهندسۍ، غالۍ اویلو، لیتوګرافۍ، قالب سازۍ، نقاشۍ څانګې پکښې زیاتې سوې او څلور صنفه یې لرل. دغه مکتب په ۱۳۲۵ ش ۱۹۴۶ م تعطیل سو، چې وروسته یې په ۱۳۲۷ ش ۱۹۴۸ م ځای د تخنیك مکتب ونیو.

پروفیسر غلام محمد خان په رسامۍ او نقاشۍ کې ډېر شاګردان وروزل، څو چې په کابل کې د ۱۳۱۴ ش په قوس کې (= دسمبر ۱۹۳۵م) وفات سو.

د شلم قرن په هنرمندانو کې شیخ محمد رضا خراساني (خطاط، نقاش، عالم) د خزاین السکوك او ریاض الالواح مولف لوی هنرمن و (مړ کابل ۱۳۲۰ ش ۱۹۴۱م) چې په لومړي کتاب کې یې په ۱۹۰۷م

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان اسلامي مسکوکات ولوستل او کتې متې يې په دې کتاب کې رسم کړل. په رياض الالواح کې يې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او بناوو نوشتې کتې متې رانقل کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).

ددې عصر بل هنرمن پروفيسر عبدالغفور برېشنا دئ چې په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م د رسامۍ او نقاشۍ د زده کړې لپاره برلن ته لېږل سوئ و، په ۱۳۰۸ ش ۱۹۲۹ م وطن ته راغئ، ده په مکتب صنايع نفيسه او دولتي مطبعه کې ډېر شاگردان وروزل، چې غوث الدين رسام او غلام علي اميد، سيد جلال او نور ډېر هنرمندان له دغې ډلې څخه دي او د دوی په قلم ځينې رنگه يا تور مهم تابلوگان پاته دي. استاد برېښنا په ۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م په کابل کې ۶۶ کلن وفات سو.

په ۱۳۵۰ ش کال د اطلاعاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې يو د هنر رياست جوړ سو، چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه برخه ده او اوس د غلام محمد ميمنه گي په نامه يادېږي. دغه رياست دنندارو هنري کارونه هم پر مخ بيايي.

مآخذ:

- فکری. خوش نويسان ۱۰۸.
- زهير: دمعارفو تاريخ ۷۹.
- وکيلی. هنر خط در افغانستان.
- دوزارت معارف نظامنامه ۴

وکات ولوستل او کټ مټ يې په دې کتاب
سواح کې يې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او
کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).
پروفيسر عبدالغفور برېښنا دئ چې په
مۍ او نقاشۍ د زده کړې لپاره برلن ته
ى ۱۹۲۹ م وطن ته راغئ، ده په مکتب
طبعه کې ډېر شاګردان وروزل، چې غوث
ميد، سيد جلال او نور ډېر هنرمندان له
ى په قلم ځيني رنګه يا تور مهم تابلوګان
۲۶ جدى ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م په کابل کې

لاعاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې
چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه
مد ميمنه ګي په نامه يادېږي.دغه رياست
مخ بيايي.

(۳)

ننداري، پېښې (تياتر)

له پخوا زمانو څخه په خراسان کې دتمثيل غونډې راز - راز پېښې او لوبې وې، چې په شاهي دربارو او د خلکو په بنډارو او بزمو کې د ساتېرۍ او تفريح او عبرت يا خندا لپاره ښيلې کېدې. په ښارو کې ټاکلې ډلې خلك او اداکاران (پېښندويان) ددغه کار د پاره وو او دوی به په اخترو او ښاديو او مېلمستيا وواو مېلو کې په ډول ډول دتمثيل صحنې جوړولې. په ځينو ځايو کې د محرمې ددهې په ورځو کې د امامانو د شهادت او ناورين قصې هم په تمثيلي حرکاتو سره ښکاره کول کېدې، چې دتريجيډي تمثيل يوه نمونه وه.
کله کله به په بازارو او کڅو کوڅو کې د قصه کوونکو او مداحانو ډلې ولاړې وې، ځينې ديني ياحماسي قصې لکه امير حمزه، ابو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسلم خراساني، د پیغمبر(ص) د اصحابو او یارانو (رض) داستانونه به یې په بدني حرکاتو یاد لکړې او تبرزین په ښورولو تمثیل کول او په ترنم به یې قصې بیانولې.

په کابل کې به دربار هم یو ((مجلس آرا)) درلود. دې سړي به ځینې د عیارانو او پخوانو پهلوانانو داستانونه، یوازې یا په ډله ییزه توګه تمثیل کول او کله به یې د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه او حرکاتو سره ښیل. دخلکو په بنډارو او مېلو کې ځینې ممثلان (پیښندویان) هم وو، چې د هغه ښار یا کلي په ژبه یې ځینې حماسي یاد تېوکو او خندا یا عشقي داستانونه، پخپله اداکارۍ خلکو ته ورښیل، چې د ۱۹۱۰ م په شاوخوا کې د کابل فقیراحمد مجلس آرا د ملامحمد حسن زوی (مړ، کابل ۱۹۰۶م) د امیر په دربار کې مجلس آرا یې کوله،خپل داستانونه به یې د پند او عبرت په اشعارو تمامول او امیر ته یې نصیحت کاوه او کله به یې د کاکه ګانو (عیارانو) قصې یا خندونکې پېښې عملاً تمثیل کولې.(۱)

د کابل په زاړه ښار کې یوه محله وه، چې ((کوچهء سادوها)) یې بلله او دلته به دغسې قصه ګویان اوسېدل چې خلکو ((جنګ نامه خوانان)) هم بلل. له دغې ډلې څخه په شلم قرن کې ملا علي جان په ((ملای سپید)) مشهور و، چې پخپلو خبرو به یې خلك ژړول یا به یې خندول (مړ، کابل ۱۳۱۳ش ۱۹۳۴م) دده زوی ملا سخي دا د اولمسی یې اسدالله تر اوسه دغه پیشه ساتي. کاکه ګل بچه آدم،دینو دارباز، محی الدین سراج، سردار غیاث هم د کابل ممثلان وو.

ص) د اصحابو او یارانو (رض) داستانونه
کړې او تبرزین په ښورولو تمثیل کول او

م یو ((مجلس آرا)) درلود. دې سړي به
لوانانو داستانونه، یوازې یا په ډله ییزه
د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه
و په بنډارو او مېلو کې ځینې ممثلان
غه ښار یا کلي په ژبه یې ځینې حماسي
داستانونه، پخپله اداکارۍ خلکو ته
شاوخوا کې د کابل فقیراحمد مجلس آرا
، کابل ۱۹۰۶م) د امیر په دربار کې
ستانونه به یې د پند او عبرت په اشعارو
حت کاوه او کله به یې د کاکه گانو
پېښې عملاً تمثیل کولې.[۱]
یوه محله وه، چې ((کوچهء سادوها)) یې
گویان اوسېدل چې خلکو ((جنگ نامه
ې څخه په شلم قرن کې ملا علي جان په
پخپلو خبرو به یې خلك ژړول یا به یې
ش ۱۹۳۴م) دده زوی ملا سخي دا د
غه پیشه ساتي. کاکه گل بچه آدم، دینو
سردار غیاث هم د کابل ممثلان وو.

د شلمې سدۍ په لومړۍ نیمایي کې د قندهار دوې دا دا کارانو ډلې مشهورې وې، چې ناټکیان یې بلل، د یوې ډلې مشر فراموز ناټکي او د بلې دا حاجي کریم ناټکي و، دوی به د خپلو ډلو سره د ناټك متحرکې صحنې هم په بازارو کې د شپې را ایستې. ددغو ډلو نوموړي اعضا سنگر او موسی وو.

د کابل د ښار د گذر گدري یوه ډله ممثلان د ((سایین)) په نامه مشهور وو، چې له دغې ډلې څخه تر ۱۹۰۰م راوروسته ((سایین قناد)) او دده شاگردانو به دکابل دښادیو په بنډارو کې ځینې دعبرت یاخندا، یا تاریخي او پهلواني واقعې تمثیل کولې لکه: د دیو او پري، د انگریزانو سره جنگ، د افغانستان د قومي ډلو اتحاد، دعزیز او ممید داستانونه.[۲]

* * *

تر ۱۹۲۰م راوروسته چې په وزارت معارف کې د ((نمایشات عرفاني)) اداره د مولوي محمدحسین اورمړ جالند هري په ریاست جوړه سوه، نو به یې په ځینو مجلسو او جشنو کې د تمثیل صحنې جوړولې، چې لومړۍ پلا د ((سردار جزیرهء جاوا)) په نامه یوه ډرامه دجلال آباد د کوکب په باغ او د لغمان په قلعه السراج کې په ۱۳۰۱ ش ۱۹۲۲ م وښیله سوه او بیاد اسد په دوهمه ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م د استقلال په جشن کې دتیاتر صحنه راووته، چې پېښندویان (ادا کاران) یې د معارفو شاگردان یا ماموران وو لکه: سرور گویا اعتمادي، عبدالعزیز ناصري. حافظ نور محمد، علي محمد، سرور

(c) ketabton.com: The Digital Library

صبا، عبدالاحمد عطایي، میرزا عبدالله طویل، حسن جان ضیایي، محمد اکرم، میر کاظم هاشمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ افندي (مړ کابل ۱۳۵۶ ش ۱۹۷۷م) صاحبداد عکاس، عبدالجبار رسام، محمد حسین ضیایي، محمد سعید بدخشي، محمد آصف مایل، قاري دوست محمد، سید عبدالله، محمد کبیر ضیایي.

د ډرامو لیکونکي یا ترجمه کوونکي: فیض محمد زکریا، صلاح الدین سلجوقي، حسن سلیمي، بدري بیگ، علي افندي، ضیا همایون (هندي) حافظ نور محمد وو.

دوې نوې ډرامې لکه مادر وطن (دکاظم هاشمي پېښې) مسابقهء خواب و بیداري (د معارفو د شاگردانو پېښې) ۱۹۲۳م د پغمان د تمثیل په صحنه کې وښیلې سوې او بیا په ۱۹۲۴ م د پغمان په جشن کې د مجمع ملل او د مشرق د آزادۍ خواهانو یوه ډرامه او بله ((صحبت های اخلاقی)) پر صحنه ښکاره سوې.

د ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م په جشن کې د ((بچهء بی پدر)) او ((تربیهء پدر)) او ((محاکمهء حکمرانان)) او ((فتح تهل)) او ((فتح اندلس)) (دعبدالحق حامد ترك لیك او د سلطان احمد شیرزوی ترجمه) ډرامې وښیلې سوې، څو چې په ۱۳۰۶ ش ۱۹۲۷ م د اوسنۍ آریانا په لیسه کې د ((جهل را همینجا کشتند)) اود ((رفع حجاب)) او ((وصلت اجباري)) ډرامې هم تمثیل سوې. چې په اکثرو دغو صحنو کې دموسیقي ډایرکټوران استاد قاسم یا استاد غلام حسین ناټکي وو. (۳)

ـیرزا عبدالله طویل، حسن جان ضیایي،
ـتمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ
۱۹۷۷م) صاحبداد عکاس، عبدالجبار
ي، محمد سعید بدخشي، محمد آصف
ـید عبدالله، محمد کبیر ضیایي.
ـرجمه کوونکي: فیض محمد زکریا،
ـن سلیمي، بدري بیګ، علي افندي،
ـر محمد وو.
ـادر وطن (دکاظم هاشمي پېښې)
معارفو د شاګردانو پېښې) ۱۹۲۳م د
ـي وښیلې سوې او بیا په ۱۹۲۴ م د
ملل او د مشرق د آزادی خواهانو یوه
ـلاقی)) پر صحنه ښکاره سوې.
ـ جشن کې د ((بچهء بی پدر)) او ((تربیهء
ـان)) او ((فتح تهل)) او ((فتح اندلس))
د سلطان احمد شیرزوی ترجمه) ډرامې
ـ۱۳۰ ش ۱۹۲۷ م د اوسنی آریانا په
ـنجا کشتند)) اود ((رفع حجاب)) او
تمثیل سوې. چې په اکثرو دغو صحنو
ـتاد قاسم یا استاد غلام حسین ناټکي

په ۱۹۲۳ م د پغمان د ودانیو نظامنامه خپره سوه اود هغه ځای په عمومی باغ کې یوه ودانی د سینما تیاتر لپاره او د اولمپیک سر خلاصی جمنازیوم هم جوړ سو، چې دجشن د شپو لوړې یادې سوې ډرامې هلته ښکاره کېدې.

د افغانستان تر ارتجاعي اغتشاش وروسته دغه اقدامات د تمثیل د هنر لپاره سوي دي:

په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م دسینما تیاتر او فلم لایحه خپره سوه.

په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تیاتر د صحنې اساسنامه راووتله

په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م د ((افغان ننداري)) په نامه یوه تمثیلي او سینمايي موسسه، د یوې لویې نمایشي ودانی سره، دکابل د چمن په سیمه کې جوړه سوه، چې افغاني اداکاران ځینې داستانونه پکې تمثیلوي اود اولیت په لحاظ دغه ډرامې مشهورې دي:

((مکن همشیره ګریان)) دمحمد حیدر نیسان منظومه ډرامه ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م.

((متخصص صالون)) د رشید لطیفي لیک ۱۳۱۸ش ۱۹۳۹ م.

((مردان پارو پامیزاد)) د احمد علي کهزاد لیک ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م.

((عسکر جوان)) د محمد عثمان صدقي لیک ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م.

((فرزندان آریانا او شاګرد کبابی)) دوې ډرامې د عبدالرحمن پژواک لیک ۱۳۱۹ ش ۱۹۴۰م.

((عاطفه او پولیس ۱۰۲)) دوې ډرامې د صدقي لیک ۱۳۲۲ ش ۱۹۴۳م.

((میراث او دو صنعت کار)) ډرامې د لطیفي لیک ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

((داماد)) دناصر غرغښت لیک ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

((کار بر اصل)) د عبدالروف بېنوا ليك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

((لالا ملنگ)) دعبدالغفور برېښنا ليك ۱۳۲۳ش ۱۹۴۴م.

ددې دورې مشهور پښندويان (ممثلان) دا دي: عبدالرشيد جليا، عبدالحميد جليا، عبدالقيوم بې سد، عبداللطيف نشاط، محمد اكبر نادم، عبدالرحمن بينا، نيك محمد قايل، احمد ضيا، محمد اكرم نقاش، شكيب، مونس، محمد جان، محمد نعيم فرحان، عبدالقادر فرخ، حبيبه عسكر، خورشيد دجلاد لور، مزيده سرور دمحمد قاسم لور.

اوس د اطلاعاتو او كلتور په وزارت كې يو خاص د كلتور رياست هم سته، چې علاوه پرنورو هنري كارو د تمثيل هنر هم روزي او هر وخت په كابل او نورو ولاياتو كې په پښتو او دري ځينې ډرامې په صحنه كې خلكو ته ښيي.

مآخذ:

(۱) برېښنا: قصه ها و افسانه ها ۷۷ كابل ۱۳۵۲ ش.
يا ورسكى: سفارت روسيهء تزاري بدربار امير شير علي خان ۵۳ كابل ۱۳۴۷ ش.
غلام حضرت كوشان: آريانا مجله شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش كابل. هنر تمثيل در افغانستان ۸ د كابل چاپ ۱۳۵۸ ش. ابراهيم خليل: مزارات شهر كابل ۱۹۷ دكابل چاپ ۱۳۳۹ش. امان افغان، كابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.

(۲) كوشان: هنر تمثيل تر ۱۳ مخ وروسته

(۳) هنر تمثيل ۶۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

ف بېنوا لیك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.
برېښنالیك ۱۳۲۳ش ۱۹۴۴م.
ېسندویان (ممثلان) دا دي: عبدالرشید
یدالقیوم بې سد، عبداللطیف نشاط،
من بینا، نیك محمد قایل، احمد ضیا،
مونس، محمد جان، محمد نعیم فرحان،
کر، خورشید دجلاد لور، مزیده سرور

تور په وزارت کې یو خاص د کلتور
پرنورو هنري کارو د تمثیل هنر هم روزي
ولایاتو کې په پښتو او دري ځینې ډرامې

۷۷ کابل ۱۳۵۲ ش.
بدربار امیر شیر علي خان ۵۳ کابل ۱۳۴۷ ش.
ه شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش کابل. هنر تمثیل
۱۳ ش. ابراهیم خلیل: مزارات شهر کابل ۱۹۷
، کابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.
روسته.

(۴)
ساز و آواز، اتڼ

د موسیقی او ترنم په هنرکې هم افغانستان، د فرهنګونود سره ګډېدلوسیمه وه او په شلمه سدۍ کې موږ دلته د ساز و آواز او ټنګ ټکور، درې مهم عناصرتاکلای سوای:

لومړی: دخراساني ساز و آواز راپاته سوي عناصر.

دوهم: د هندي موسیقي سره مشترك عناصر.

دریم: خپل مقامي د پښتو او دري او نورو لهجو عوامي بدلې او سازونه.

۱. د خراسان د موسیقي قدیم مقامات چې د غزنویانو او غوریانو او تیموریانو د عصر خلکو روزلي وو اود بیهقي په قول به ((مطرب اوقوال)) [۱] هغه په ساز و آواز کې سره را اوډل، تر اوسه لا هم لږ و ډېر په خلکو کې پاته دي. دغه مقامونه (راګونه) دوولس وو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

رهاوي، حسيني، راست، حجاز، بزرگ، کوچک، عراق، اصفهان،نوا، عشاق، زنگوله، بوسليك.

دغه هر مقام دوې شعبې (= راګني) درلودې، چې يوه به ځيره (پست) او بله ډېره (بلند) وه او ګرده شعبې چې د دغو دوولسو مقاماتو څخه جوړېدې (۲۴) دي او هره شعبه بيا نغمې لرې او که د يوې شعبې ځير او د بلی شعبې ډېر سره ګډ سي، له هغه څخه ((آوازه)) جوړېږي. او دغه (۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبې او (۶) آوازې خورا ډېرې ځانګې هم لرې، چې دموسيقۍ په کتابو کې شرح سوې دي.

۲. د اسلامې دورې دخراسان او بيا د افغانستان سيمې شرقاً له هنده سره نښتې وې او له دې پلوه يې ډېرې مدنې او کلتورې اغېزې منلې دي.

دهند آريايي خلکو خو د خپل زاړه آريايي تمدن په پوهنه کې د يوناني موسيقي کلمې پر ځای د سنګيت Sangita کلمه درلوده، چې د راګ RAGA او تال TALA او نريتيه Nritya يعنی مقام او اصول او رقص مجموعه وه او مهاديو (لوی معبود) يې د هغه واضع ګاڼه. ځکه چې دده نوم سميشور Somesvara (= شيوا) هم و، نو ګرده راګونه او راګني Ragini چې دده په هنري مکتب کې پالل سوي و هغه يې سميشورمت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې مکتبه هم را پيدا سوه، چې ګرده سنګيت څلور مکتبه لرې.

په هندي ژبو کې آهنګ او نغمې ته سُر SUR وايي، چې ګرده اووه سُره دي:

ـت، حجـاز، بـزرګ، کوچـك، عـراق،
ـله، بوسلیك.

ـعبې (= راګني) درلودې، چې یوه بـه څیره
ـ) وه او ګـرده شـعبې چـې د دغـو دوولسـو
۲۱) دي او هره شعبه بیا نغمې لري او که د
ـ شعبې ډېر سره ګډ سي، لـه هغـه څخـه
(۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبې او (۶) آوازې
ـي، چې دموسیقۍ په کتابو کې شرح سوي

ـسان او بیا د افغانسـتان سیمې شـرقاً لـه
ـا او لـه دې پلوه یې ډېرې مدنـي او کلتوري

ـو د خپل زاړه آریایي تمدن په پوهنه کې د
ـ ځای د سنګیت Sangita کلمـه درلـوده،
ـ TALA او نریتیـه Nritya یعنـی مقـام او
ـوه او مهادیو (لوی معبود) یې د هغه واضع
ـمیشور Somesvara (= شیوا) هم و، نو
Raga چې دده پـه هنري مکتـب کې پاللي
ـمت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې
ـې ګرده سنګیت څلور مکتبه لري.
ـنګ او نغمې ته سُر SUR وایي، چې ګرده

(۱) کهوج (سُر)	SUR, KHADJA	لکه د طاوس ږغ.
(۲) رکهب	RIKHBHA	لکه دپپیها ږغ (یوهندي مرغه)
(۳) ګندهار	GANDHARA	لکه د پسه ږغ
(۴) مدهم	MADHYAMA	لکه د کلنګ ږغ (یو مرغه)
(۵) پنچم	PANCHAMA	لکه دکوېل ږغ (یوهندي مرغه)
(۶) دهیوت	DHAIVATA	لکه د آس ششنی.
(۷) نکهاد	NISHADA	لکه د فیل ږغ

له دغو اوونومو څخه یې لومړی توری را اخیستی دی:

((سو - ري - ګه - مه - پـه - دهـ - نـي)) = سرګم.او دغـه نوسپتك Saptaka یعنـي اووه اصـله بولـي، چـې پـه ترتیب له اوله نری آواز (ځیر) شروع کېږي او بیا په تدریج تر اوومه پورې جګېږي، چې درې ځیر - منځنی - ډېر ږغونه یې ګرام Grama (اصل) دی.

هـنـدي سـنګيت د بهـر تـه BHARATA پـه قـول - چـې پـه لومـړۍ مـیلادی سـدۍ کـې اوسـېدئ او دده مکتـب بهـرته مـت بولـي - شـپږ راګـه RAGA (مقـام) دئ، چې هر راګ پـنځه راګنـي RAGINI (یعنـي مایـنې) او اتـه پُـتره PUTRA یعـنی زامـن او هـر زوی یـوه بهارجـا BHARYA (ماینه) لري، او ګرده (۹۰) کېږي. شپږ راګه دادي: (۲)

۱ بهیرون	Bhairon	۱ راګ	+ ۵ راګني	+ ۸ پتر	+ ۱ بهارجا	= ۱۵
۲. مالکوس	Malakausa	//	//	//	//	//
۳ هندول	Hindola	//	//	//	//	//
۴. سري راګ	Sri Raga	//	//	//	//	//
۵ میګهـ راګ	Megh Raga	//	//	//	//	//
۶ دیپك راګ	Dipaka Raga	//	//	//	//	//

ټوله = ۹۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوړ ډول دمملکت په غربی برخو کې خراساني سندرې او په شرقي پلو کې د پښتو سندرې له هندي راګونوسره ګډې ویلې کېدې. څو چې په شلمه پیړۍ کې په هند کې د اروپايي مدنیت او صنعت له خپرېدلو سره دګراما فون او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي موسیقي سازونه (ټنګ ټکور) او بغونه (راګونه) یې له لمر خاته څخه په ګرده افغانستان کې خپاره کړل اوپه افغاني دربارونو کې هم دهندي موسیقي راګونو په فارسي یا پښتو ژبورواج وموند. مثلاً په ۱۸۸۱ م کال چې امیر عبدالرحمن د کابل د علم ګنج په باغ کې دخپلو زامنو د سنتي بنادي جوړه کړې وه. [۳] مولوی احمد جان ((تاجر)) قندهاری ددې جشن په توصیفي قصیده کې دواړه ډلې سازندګان یادوي:

یکطرف لولیان هندنژاد
جان فزا، ازترانهء شیرین...
یکطرف نغمه های ایرانی
داده دل راتسلی و تسکین..

د کابل د خرابات او د قندهار په توپخانه او مسلیانو کې ځینې خاصې کورنۍ وې، چې د هندي موسیقي ویونکي او خپرونکي وو. لکه په کابل کې داستاد قاسم کورنۍ دهندي ساز استادان او استاد کام الدین او قربانعلي دخراساني موسیقي استادان. او په قندهار کې دحکیم کاکو کورنۍ او په پېښور کې دعبدالقدیر خان ربابیکورنۍ چې استاد پذیرخان دده زوی مشهور سرینده نواز و، استاد بهرام خان په طبله وهلوکې استاد. اکرم خان او سبز علي خان مشهور سندر غاړي وو. د هرات حیدرو شش تار په تکره ګوتو واهه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو سندرې:

اساساً خو په پښتو ژبه کې درې هنري مظاهر: شعر او موسيقي او رقص (اتڼ) ډېر سره تړلي راغلي دي. د پښتو د عوامي منظوماتو جوړښت (سيستم) خو له قديمه سيلابو ټونيك؛ يعنی شاعرانو به دخپل نظم د ټوټو سيلاب او هجا Syllable + آهنګ يعنی تون Tone په لحاظ يو عروضی سيستم درلود. چې دمنظوماتو موزونيت Rhythm او تقارن Symmetry به يې دمحتوا او ترنم په ساتنه کې خوندي کول. يعنی شاعر آزادو، چې دخپل نظم ټوټې دهجاوو د شمېر په لحاظ داسی سره و اوډي، چې وزن او هم آهنګ Tonic ولری او په اتڼ (رقص) کې لاهم د انساني بدن له ښکليو حرکاتو سره برابرې وي.

په پښتو منظوماتو کې د ظاهري جوړښت له پلوه تر اوسه له څلورو هجاوو څخه بيا تر شل سيلابي ټوټو (مسريو) پورې اوولس (۱۷) بحرونه ضبط سوي دي، چې له دغو څخه تقريباً سل وزنه د آهنګ او ترنم په لحاظ را ايستل کېږي، [۴] او بنايي چې په سوو نور وزنونه په پښتو سيلابو تونيك سيستم کې وي، چې تر اوسه په بشپړه توګه لا نه وي سره راټول سوي.

په پښتو عامی سندرو کې چې تراوسه ببخی لږ تر ليك و چاپ لاندې راغلي دي: بدله، کسرواله سېره بدله، لوبه (بګتی)، چاربيته، نيمکی (سروکی) رباعي، ناره، لنډی (ټپه) ترانه، غاړه، ږغ ګرده شمېرلې هجاوې او آهنګونه لري، چې د موسيقی له ټاکلو ږغونو او کله د اتڼ له خاصو حرکتونو سره سم وي.

په غربی برخو کې خراساني سندرې او په
دري له هندي راګونوسره ګډې ويلې کېدې.
پ په هند کې د اروپايي مدنيت او صنعت له
ن او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي
کور) او ږغونه (راګونه) يې له لمر خاته څخه
خپاره کړل اوپه افغاني دربارونو کې هم
په فارسي يا پښتو ژبورواج ووند. مثلاً په
عبدالرحمن د کابل د علم ګنج په باغ کې
ادي جوړه کړې وه . [۳] مولوی احمد جان
حشن په توصيفي قصيده کې دواړه ډلې

اد
ين...
انی
کين..

د قندهار په توپخانه او مسليانو کې ځيني
هندي موسيقي ويونکي او خپروونکي وو.
قاسم کورنی دهندي ساز استادان او استاد
خراساني موسيقي استادان. او په قندهار
تی او په پښور کې دعبدالقدير خان
پذيرخان دده زوی مشهور سرينده نواز و،
وهلوکې استاد، اکرم خان او سبز علي خان
هرات حيدرو شش تار په تکره ګوتو واهه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اتڼ اقسام ګرده دموسيقي له لارو سره اړخ لګوي، او موزونې د ((اتڼ نارې)) لري. نو يوه ټوټه چې هم وزن لري او هم آهنګ، ((څابښني)) يا ((لاره)) يا ((رېغ)) يا ((شان)) بولي.

کله کله ((سپرې بدلې)) هم په خاصو خپلو آهنګونو په دسته جمعي ډول ويلې کېږي او د هرې بدلې مسرۍ (ټوټه) يو سرې په خواږه رېغ وايي، چې يوه مسرۍ خلاسه سي، نو يې کسر ګرده په ګډه تکرار وي.

د ښځو ايشله يوه ښځه کله د آهنګي نارو سره کوي او کله د نرو د اتڼ نارې يو سرې په لوړ خواږه رېغ وايي.د نقلو او قصو، عشقي ياحماسي نارې هم وزن او آهنګ لري، چې قصه کوونکي يې د قصې د نثري برخې په منځ کې پر خپلو ځايو باندې په موزونو آهنګي غاړو لولي.

اتڼونه:

اتڼ هغه فردي يا دسته جمعي د بدن مرتب او ښکلي حرکات دي، چې په عربي رقص او په انګريزي ډانس Dance ورته وايي. ځيني پښتانه دنرو اتڼ (ګډا) او د ښځو دا (نڅا) بولي، چې په کندهار کې د ښځو اتڼ ته ((ايشله Ishala)) وايي.د پښتونخوا په ځېنې سيمو او د ږوب په ناوه کې کله کله د نرو او ښځو اتڼ په ګډه کېږي، چې په کاکړو کې يې ((کمره امې)) يا ګډه امې يا برګه امې او نور پښتانه يې ((برګ اتڼ)) بولي.

د اتڼ راز راز حرکتونه، سوکه سوکه - ياژر - ژر اوښتونه،د لاسو، سر ،اوږو، ملا او پښو ښوروني ټول د اتڼ ډولونه سره بېلوي، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شالکی: د پښتین اوړوب په ناوه کې، ورو ورو دوه قدمه پر مخ او دوه پر شا، چې کله غلئ اتڼ هم بلل کېږي.

د يوې اوږې اتڼ = يو اړخه اتڼ: په شالکی شروع کېږی، بیا ورووړو چټك سی.

د غبرگو اوږو اتڼ = دوه اړخه اتڼ: د يوې اوږې اتڼ په پای کې، دغه ډېرې تودې او خورا چټکې ښوربدنې دي او ډم هم خپل ډول په خورا درزا ژر ژر ورسره ډمبوي.

شاپاتري: د ړوب د خلکو اتڼ دئ، چې بې ډوله او سورنا، تشې غاړې پکې ويلې کېږي.

شين اتڼ: د کاکړو په سیمو کې بې ډو له او سورنا خورا چټك اتڼ، چې ورو ورو له شالکي څخه شروع سي، بیادخورا مستی عروج او د غبرگو اوږو اتڼ ته ورسېږي.

برگك اتڼ = گډه امی = کمره امی: د ښځو او نرو گډ اتڼ دئ، چې لکه شین اتڼ سوکه شروع سي، بیا نود مستی او غورځنگ لوړې څوکې ته ورسېږي.

طالبّي اتڼ: بې ډوله او سورنا تش په غړږي او غومبر سره د طالبانو په بنډار کې اچول کېږي، چې يو بيرغ يې هم په منځ کې وي. درې قدمه پر شا او مخ ځي، ورو - ورو تودېږي.

درې پلی: د کندهار او پښتين ترمنځ رواج لري درې درې پله له ډاله او نارو سره کېږي.

له پښتینه تر هرنايي د پښتونخوا په جنوبي سيمو کې څو ډوله اتڼونه سته چې لبه LBA يا لوبه يې بولی لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوره لبه: د هرنايي د تريننانو دوه قدمه ورو بې ډوله او سورنا اتڼ.

هوم لبه: دوه قدمه سوکه اتڼ د بدلو سره.

اړو يا لبه: د هرنايي د تريننانو اتڼ د نارو سره.

خورکۍ لبه: د هرنايي د ښځو لږ چټك اتڼ د بدلو سره.

دومړي لبه: د کاکړو د سنزر خيلو اتڼ، د ډول او سريندې يا چغکې سره.

ايشله: په کندهارکې د ښځو خاص اتڼ دئ، چې يوه يوه ښځه له جمعيته راوزي او په منځ کې رقص کوي، کله کله لنډۍ او کله د اتڼ غاړې او کله فکاهي خبرې ورسره وايي او که دغه اتڼ په ګډه ښځې وکي نو يې په جنوبي پښتونخوا کې شله Shila بولي.

ګلوبيا: دجنوبي پښتونخواد ښځو اتڼ د دريې او کسرونو او ټوکو سره.

دمنګي اتڼ: کله چې کليوالې نجلۍ منګى ګودر ته وړي، نوبه ګډه ورو ورو اتڼ کوي او منګي ته راز راز حرکتونه ورکوي، عاشقانه لنډۍ وايي، او مستې نارې کوي.

د اتڼ د سرود آلات ډول، سورنا، سرينده، دريه، شپېلۍ، چغکه دي او کله کله د لاسو پړك يا د ټوپك ډز يا چك چکې هم ښه برخه يکې لري.ډول وهونکى ډم يا ډولچي د سورنا وهونکى سورنا چي بولي، چې ډم د ډول په ړغ ګرده اتڼ اداره کوي. هغه ځوك چې اتڼ کوي، اتڼ چي، اتڼ باس، ناڅګر، رخڅي بلل کېږي، چې د ځوانانو ځنې غوړې او خپرې وي. کميس او پرتوګ اغوندي، ملا په رنګه دسمال تړي، په لاسو کې يې رنګه دسملونه وي. ښځې چې ايشله

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي، سپك پړونۍ او فاخر کالي اغوندي او کله پایزیب هم په پښو کوي او هر اتڼ یو((میر)) هم لري، چې اتڼ چیانو ته بولې ورکوي.(۵)

د اتڼ سندرې عموماً عشقي، حماسي، فکاهي او کله تاریخي یا طنزي وي چې د پښتو د شفاهي ادب یوه ارزښتمنه پانګه ده.

* * *

په دې اوسني وختو کې د سندر غاړو دوې ډلې په افغانستان کې سته او کله چې راډیو په ۱۳۱۹ش ۱۹۴۰ م او بیا افغان ننداري په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م او بیا تلویزیون په ۱۳۵۷ ش ۱۹۷۸ م شروع سول، نو دغو دوو ډلو ښه وده کړې ده، چې لږ و ډېر یې موسیقي ته له هندي ډوله څخه مقامي رنګ ورکړئ دئ:

لومړی: پیشه کار سندر غاړي چې هندي راګونه یامقامي سندرې په دري ژبه یا پښتو لولي، او مشهور یې استاد قاسم (۱۸۸۴، ۱۹۵۶م) استاد غلام حسین د عطا حسین زوی (۱۸۸۶، ۱۹۶۸م) نبي ګل (مړ کابل ۱۳۵۰ش ۱۹۷۱ م) غلام دستګیر شیدا (مړ کابل ۱۳۴۹ ش ۱۹۷۰) د قندهار کریم کاکو (د ۱۹۳۵ م حدود) د مردان صحبت خان (مړ ۱۹۴۲ م) استاد نتهو (ژوندی) استاد سر آهنګ محمد حسین (ژوندی). استاد دُری لوګری، استاد محمد عمر (مړ۱۳۵۹ ش) او استاد محمد اکرم (ربابیان)، غلام حسن تیراوال سرینده وهونکی، فقیر حسن وایلن وهونکی، د قندهار سلیم، دخوست میر سلام، جلیل ځلاند، حفیظ الله خیال، رحیم غمزده، اول میر، هم آهنګ، قمرګله، رحیم بخش، سارا ځلاند، خان قره باغی.

کله کله افغاني هنرمندان په فني ډګر کې د ونې پر مخ تللي دي، چې دهند په موسیقي کې هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام بندګي خان بنګښ چې رباب یې دسرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م حدود) او دده زوی غلام علي خان او لمسی حافظ علي خان هم مشهور سرود نوازان وو[۶]

دغسی هم دکشمیر یو خوانند چې ستارجو نومېدئ، د ۱۸۸۰م په حدودو کې کابل ته راغی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په خرابات کې په ۱۳۰۲ ق ۱۸۸۴ م وزیږېدئ او دموسیقي په هنر کې د ونې استاد سو، چې هندي موسیقي یې د افغاني مقامي لارو سره ګډه کړئ اویو خاص طرز یې راو ایستئ چې په کابل کې په ((طرز قاسم)) مشهوردی. ده موسیقي له ادب سره نښلولئ دئ او له فارسي اشعارو څخه به یې پر موقع داسې بیتونه د موسیقي په پردو کې ویل، چې حسب الحال به وو. استاد قاسم ډېر شاګردان په دې طرز کې وروزل اود کابل دپنځو شاهانو د دربار خواننده و (وفات، کابل ۲۲ سنبله ۱۳۳۵ ش ۱۹۵۶ م) دده زوی استاد یعقوب قاسمي د خپل پلار د طرز مروج و او اوس استاد محمد حسین سر آهنګ د استاد غلام حسین زوی په هندي موسیقي کې استاد ګڼل کېږي.

دوهم: شوقي سندر غاړي، چې مشهور یې میرزا نظر (د ۱۹۲۹ م حدود) استاد عبدالغفور برېښنا (مړ، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق فطرت (ناشناس)، کریم هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نی نواز زکریا، شاه ولي، احمد ولي، ارمان، ظاهر هویدا، مهوش، هنګامه، سیما ترانه، احمد مرید او نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ان په فني ډګر کې د ونې پر مخ تللي دي،
هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام
اب یې دسرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م
لي خان او لمسی حافظ علي خان هم

خوانده چې ستارجو نومېدئ، د ۱۸۸۰م
غی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په
۱۸۸۴ م وزیرېدئ او دموسیقي په هنر کې
دي موسیقي یې د افغاني مقامي لارو سره
یې راو ایستئ چې په کابل کې په ((طرز
وسیقي له ادب سره نښلولئ دئ او له
پر موقع داسې بیتونه د موسیقي په پردو
ال به وو. استاد قاسم ډېر شاګردان په دې
دپنځو شاهانو د دربار خوانندہ و (وفات،
۱۹۵۶ م) دده زوی استاد یعقوب قاسمي
و او اوس استاد محمد حسین سر آهنګ د
هندي موسیقي کې استاد ګڼل کېږي.
غاړي، چې مشهور یې میرزا نظر (د ۱۹۲۹
ر برېښنا (مړ، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق
هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نی
احمد ولي، ارمان، ظاهر هویدا، مهوش،
مد مرید او نور.

دموسیقی آلات:

د افغانستان د شلمی سدۍ په ساز و آواز کې دغه آلات مستعمل دي، چې اکثر له پخوا څخه را پاته دي:

۱. ضربي: لکه ډول، ډولکی، ډومبکی (زیر بغلي) دریه (داریال یا چنبه) ډمامه، دوپړۍ (طبله) تُمبل، نغاره، منګی او ټیم وهل.
۲. نفسي (ساهي): لکه نل (نی)، شپېلۍ (نای)، توله، تولکه، سورنا، ښکر، کرنا، درویځ، بین، باجه، تورۍ (لکه شپېلۍ) تروم، بوغۍ (بوق) تیمچه، مشکی، باجه، ارمونیه، مورلۍ.
۳. اوتار (اهتزازي): لکه رباب، تنبور، غږکه (غچك)، سارنګۍ، چنګ، دلربا، دنبوره (دوتار) سنتور، ستار، سرینده.

مآخذ:

(۱) تاریخ بیهقی ۸۰ د مشهد چاپ ۱۳۵۰ ش.
(۲) تحفة البهادر/ ۳۲۲، ۳۲۵، ۳۹۶، طبع بنیاد فرهنگ ایران. غیاث ۳۶۹.
(۳) فیض محمد: سراج التواریخ ۳۹۲/۳ دکابل چاپ ۱۳۳۳ ق.
(۴) پوهاند عبدالشکور رشاد: د پښتو نظم عروضي سیستم (خطي)
(۵) سیال کاکړ: فولکلوري سوغات: د کوټې چاپ ۱۹۷۸ م. کاکړۍ د کوټې چاپ ۱۹۷۳.
غلام محی الدین ملګری: پښتني اتنونه د کابل چاپ ۱۳۵۲ ش.
حبیب الله رفیع: دخلکو سندرې، د کابل چاپ ۱۳۴۹ ش.
(۶) نعیم کوثر: د ډهلي د آجکل مجله، اګست ۱۹۵۶م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۵)
ودانۍ او معماري

د منځنۍ آسیاد معمارۍ فن له لسمی سدۍ څخه بیا د هرات د تیموریانو تر وختو پورې خورا غوړېدلئ و، چې نمونې یې د غزني او جام او دهرات منارې او نورې ودانۍ دي. د اتلسمی سدۍ په منځ کې چې احمد شاه دراني بیا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه کړه نو بیا د ودانۍ فن لږو ډېر وغوړېدئ او دلته موږ وینو، چې د کابل او قندهار او هرات د معمارانو کورنیوخپله هنر نمایی بیا په ودانیو کې ښکاره کړې ده او درې د معمارۍ ډولونه پکښې لیدل کېږي:

لومړی: د خراسان قدیم سبك چې دهرات د تیموریانو په عصر (شپاړسمه پیړۍ) کې تکمیل سوئ و.

دوهم: د مقامي کلاوو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد یې خاورې او ډبرې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دريـم: دهند داسلامي سلطنت او مغولي شاهانو د ودانيو اثر چې (خراساني + هندي) سبك يې ګڼلای سو.

ددغـو معمـاري ډولونـو پـه ودانـيو کـې اکـثر پخـه خښـته، اومـه خښــته، ګــچ، تــيږه، اهــاك، ســارو،خاوره او دای اســتعمالېده او د اقليمـي او اجتماعـي اوضـاعو پـه لحـاظ يـې غـټ او پلـن او جـګ دېوالونـه او په کابل کې د لرګو ودانۍ، خوبه نورو ځايو کې د پخو يا اومـو خښـتو پوښښونه او زربۍ جوړېدې. د کابل په ګرده سيمه کې د لـرګو سـره نښـتې ودانـۍ د لرګـي د تزئيـناتو سـره رواج وې، خـو دکندهار د پخو خښتو پوښښ چې په ګچو سره نښلول کېږي، تر اوسه ژونـدي دئ. پـه هـرات او شـمالي سـيمو کـې د اومـو خښـتو دزربـۍ پوښښونـه لـه اقليمـي اوضـاعو سره مقاومـت کولای سي او دکابل او هـندوکش پـه سـيمو کـې چـې زلـزلې پېښـېږي، عمومـي ودانـۍ لـه لرګوځخه جوړېږي.

د ودانـيو دننه دېوالونـه او چتونه په سپينوګچو يا رنګه ګلکاريو او تصـاويرو ښـکلـي کېـدل، د کـندهارد ګچـو نقاشـي او هندسـي شـکلونه او ډول ډول ګلکـارۍ ډېـرې نفيسـې وې، دهـرات دمقـرنس سـازۍ کـار، د قديم نفـيس هنر نمايندګي کولـه. د غزني نقاشانو د کـابل د سـيمو د ودانـيو چـتونه او ديوالونـه پـه ښـکلـي رنـګ او ډول انځـور ول او کـله کـله بـه ښـيښـه کـاري هم پکښې کېده اوسپين ګچې دېوالونه به په طلا يا د طلق په ټوټو افشان کېدل.

لکـه چې دمخـه وويـل سوه. د کليو کلاوې به د پخو ختو ځخه په دای (پخسـه) داسـې ټيـنګې او ښکلې ودانېدې. چې په سديو به يې د

(۵)

ۍ او معماري

ـاری فن له لسمی سدۍ څخه بيا د هرات د
خورا غوړېدلئ و، چې نمونې يې د غزني او
نورې ودانۍ دي. د اتلسمی سدۍ په منځ
 بيا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه
ـ ډېر وغوړېدئ او دلته مور وينو، چې د کابل
ړانو کورنيوخپله هنر نمايی بيا په ودانيو کې
معمارۍ ډولونه پکښې ليدل کېږي:
ـيم سبك چې دهرات د تيموريانو په عصر
ـيل سوئ و.
ـوو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

باران، واورې او نـورو طبيعـي آفـاتو، سيلو او زلزلو سره مقابله کوله او نړول بـه يـې خورا گران کـار و، ختـه يـې داسې پخوله، چې اول به يې يومن وچه خاوره له اوبو سره گډه کړه، بيا به يې دونې سره واړوله او تر پښو لاندې به يې پخه کړه، چې بيرته به يې تول هغه يو من و.

پـه کـابل کې د اتلسـم قـرن پـه آخرو کې د قندهار د معمارانو يوه مشـهوره کورنـۍ راغلې وه، چې مشرېې محمد ياسين معمار و،[۱] لـه دوی څخه په کندهار کې د احمدشاه دراني گنبده او د چارسو لويه گنبده او د کـندهار د شـاه جامع او د خرقې شريفې گنبده او جامع او زړه جـامع اودمـير هـزار جـامع عمارتونـه او پـه نونسـم قـرن کـې د کهـندلخان جـامع پاتـه دي او کله چې کابل ته راغله، دلتـه يې د کابل د بـالاحصـار کـلاوې بـيا جـوړې کـړې، دتيمورشـاه گنـبده اود تمـيم انصـار اوعاشـقان و عارفـان زړې ودانـۍ هـم ددوی پـه لاس جـوړې سوې، د بـاغ بـالا اوارگ ځينې ودانۍ، دجلال آباد د حکومتي باغ او د خلم د بـاغ جهـان نمـا او د کـندهار د منزلباغ او کوکران ودانۍ هم ددغه هنر نمونې دي.

پـه شـلم قـرن کـې ددې کورنـۍ معمـاران محمـد يعقـوب خـان، عبدالصمدخان، غلام علي خان، عبدالله خان او په کندهار کې استاد يـار محمـد خـان او نعـيم جـان وو، چې د مـيرويس بابـا گـنبده يـې پـه ۱۹۳۰ م جوړه کړه.

---

(۱) عزيزالدين وکيلي: تيمورشاه ۴۹۷/۲ کابل چاپ ۱۳۴۶ ش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶)

د کالیو صنعت

د نونسم قرن تر نیمایی پورې د افغانستان د خلکو کالي، دخپلو لاسو جوړ کړي کالي وو، چې له سپنسیو او اینخیو یا وړېنمو څخه به اودل کېده لکه: کرباس، الچه، پټو، شوی، کېش، قاقمه، کُرك، برکه، وړېنمینه نرمه، دسمالونه،کلاغی، قناویز، لونګی، بشرویه او نور...

ددغو لاسي صنایعو مرکزونه هرات، فراه، هلمند، کابل، ننګرهار، لغمان او د شمالی سیمو کلي او ښارونه وو، خو کله چې په دغو وختو کې دهند او روس له پلوه دماشیني مصنوعاتو تجارت شروع سو، نو په ورو ورو دغه لاسي داخلي مصنوعات لږ یا ورك سول، دهرات او کابل د وریښمینو او وړینو کالو او پټوانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دستګاهونه وتړل سوه، د نخي ټوکرانو او کرباسو صنعت مړ سو، فقط په شمالي ولایاتو کې لاتر اوسه هم فقط د چپنو لپاره د وریښمیني یا نخي الچې جوړولو صنعت ژوندی دئ او په داخلي ماشیني برقي کارخانو کې د اغوستلو ټوکران دوني اودل کېږي، چې د لاسي نساجۍ، نفیس صنعت یې نابودکړئ دئ.

د غزني او کابل او نورو سړوسیمو د پوستین دوزۍ صنعت تر اوسه پاته دئ،چې د پسونو یاد قره قل یا ګیدړې او خفك له پوستو څخه ډېر نفیس پوستینونه او پوستینچې، دسکلې، جورابې یا خولۍ جوړېږي. او د ستنې په وریښمو ګنډلو ګل کاریو ښکلي کېږي. (۱)

پر کالیو باندی د قندهار د خامك دوزۍ وریښمین نقشونه او ګلونه یا د خولیو زریني او د ګلابتونو ګلکارۍ د لاسي صنایعو یوه نفیسه څانګه ده، چې تر اوسه لاهم ژوندۍ پاته ده.

د کراستې څخه نفیس کوسي او کوچۍ هم په هلمند، فراه، سیستان، قندهار، غور او نورو سړو سیمو کې د اغوستلو لپاره جوړېږي او د ژمي دبالاپوښ کار ورکوي. د کابل د پشمي پټو ګانو صنعت د ونې نفیس و، چې په ماشیني وسایلو یې هم اوس هغسې جوړونه ګرانه ده. دې پټو ګانو به تور، سپین او شکري رنګونه درلودل او خورا سپك او تاوده وو.

(۱) آریانا دایره المعارف ۳/ ۲۳۷۰ دکابل چاپ ۱۹۵۶ م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۷)
مفروشات

د ډول ډول رنګه اوساده مفروشاتو جوړونه د افغانستان دخلکو یو قدیم صنعت دی، چې په شلمه پیړۍ کې هم ژوندی پاته دی، داخلي او خارجي بازار لري.

۱- غالۍ اودل:

چې د هندوکش په شمالی ولایاتو کې له بدخشانه تر میمنې او هراته، خورا نفیسې او پنډې تینګې د پایښت وړ رنګینې غالۍ جوړېږي او اوس لویې او کوچنۍ خارج ته هم صادرېږي، دجوړولو مواد یې سپنسي، اورته، وړۍ او مختلف نباتي او معدني رنګونه دي. مشهور انواع یې مورۍ، قزل اياقۍ،آقچه يي، هراتۍ دی. اکثر یې ښځې اوبي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- کمبلې او ټغرونه:

دا صنعت هم لـه پخوا څخه ژوندی پاته دی، رنګینې کمبلې او ټغرونه له سپنسیو او اینخیو څخه اوبې، اکثر یې په هندسي او لوزي انځورونـو ښکلـي کېږي، چې لـوی مرکـز یـې د افغانسـتان مرکـزي یاشـمالي سـیمې دي، هغسـې خـو نـو هـرځوك دخـپل احتـیاج لـپاره کمبلې او ټغرونه ځانته جوړوي.

۳- کراسته:

دا هـم لـه وړیـو څخـه بې لـه اودنـې پـه خاصـه توګـه او منبلـو او لندولو داسې جوړوي، چې وړۍ پخپله سره نښلي او د باندې رنګینې یـا سـاده ګـل کـارۍ پـرې کـوي، دسړوسیمو لـپاره ډېر ښـه فـرش ځنې جـوړوي او کلـه چې لـه پـټ څخـه جـوړه سـي، نـو خورا نفیسه او پسته وي. پـه بدخشـان، هلمـند، فـراه، او کـندهار کـې ښـې کراسـتې جوړېږي، چې کله خارج ته هم صادرېږي.

د کندهار دکراستو د توشکانو صنعت دېرش کاله پخوا لاژوندی وُ، چې د خونـو د ژمـي د فـرش لـپاره بـه یـې یـو راز سـپین منقش او ډولـي توشـکان پـه خـورا ښکلو رنګـو جوړولـه او خـاص صنعت کاران یې لرل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۸)
سنګتراشي او حکاکي

د ډبرو تراشلو هنر له قديمه په افغانستان کې و، ځکه چې ددې سيمې غرونه او کانونه هر راز ښکلې او قيمتي ډبرې لري. د غزني د سپين مرمر ښکلې نمونې تر اوسه لا هم پاته دي. د هرات د تورې ډبرې صنعت او پر دغو ډبرو رازراز نقشونه او ليکونه، د ګازرګاه د ځينو قبرو پر شنختو باندې دسنګتراشۍ او خطاطۍ بهترين او نادرالمثاله بقايا دي.

په شمله سدۍ کې هم دغه صنعت لړو ډېر ژوندی و، په کندهارکې د سپينومرمرو او د شاه مقصود دژېړو نفيسو ډبرو کار، خاص بازار درلود او تر اوسه لاهم دا صنعت پاته دئ. د کابل، غزني، هرات، کندهار، بلخ، پر ځينو راپاتو شنختو باندې په ښکلي خط او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګل کاری سپین یاتور مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته يې دهنر يوه ښکلې او نفيسه خوش نمايه نخښه ده.

په دغو انځوروسوو ښويو او رنګينو ډبرو به د ودانيو دننه او دباندې دېوالونه هم ښکلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژیړې ډبرې د مشهور کان تسبيح خو په آسيا کې شهرت درلود. مساجد او منبرونه، د ماڼيو د دېوالو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د سپين مرمر څخه جوړېدلې، چې نمونې يې د کندهار او کابل او هرات د شلمې سدی په ودانيو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشی دښکلا په لحاظ د ليدلو وړ دي او دکندهار د سنګتراشانو دکانونه په شلم قرن کې د ((حکاکانو بازار)) نومېدئ.

په دې وروستو کلو کې دماشيني سنګتراشی ځينې فابريکې چې په بريښنا چلېږي هم جوړې سوې دي، چې له هغو څخه د کابل د خواجه ملا دحجاری فابريکه مشهوره ده [1]

په لښکرګاه کې هم دګرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډبرې د ودانيو لپاره تيارېږي.

---

(۱) آريانا دايرة المعارف ۳ ۲۳۶۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته
ڼيسه خوش نمايه نخښه ده.
و ښويو او رنګينو ډبرو به د ودانيو دننه او
کلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژيړې
سبيح خو په آسيا کې شهرت درلود. مساجد او
الو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د
پدلې، چې نمونې يې د کندهار او کابل او
ودانيو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ
لو وړ دي او دکندهار د سنګتراشانو دکانونه
کانو بازار)) نومېدئ.
کې دماشيني سنګتراشۍ ځېنې فابريکې
م جوړې سوې دي، چې له هغو څخه د کابل د
يکه مشهوره ده [1]
دګرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډبرې

(۹)
مسګري او آهنګري

دخراسان په ښاري مرکزونو لکه هرات، کندهار، بلخ، کابل کې دمسو او اوسپنې د کار کوونکو (پښانو) خاص بازارونه او دکانونه وو، چې دوی به دمسو يا ژيړو څخه خورا ښکلي لوښي لکه ګډوه، چلم، چلمچي،کاسې، څراغونه، پيتونسې، مجمې، د چايو لوښي، دېګونه او ښانکونه جوړول، پر دغو لوښو به يې ظريفه نقاشي او قلم کاري کوله، چې په خاصه توګه د غزني او هرات او کندهار او بدخشان مسګري مشهوره وه او تر اوسه لا هم په کابل کې د آهنګرۍ او مسګرۍ بازارونه له اتلسمې سدۍ څخه راپاته دي.

د اوسپنې څخه هم د کرنې مصنوعې آلات لکه يوم، کهۍ، تبش، نالونه، کولپونه، زنځير، چاړه، کلنګ او نور جنګي اسباب لکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپ، زنبورك، نېزه، توره، خنجر او څېني د ژوندانه ضروريات او د پخلنگ لوښي جوړېدل او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې اوس د خارجي اوماشيني مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ ورکېږي.

تر اوسه لا هم په چاریکار اود لغمان په تيگري کې د اوسپنې او فولادو څخه په لاس داسې صيقل سوي چړې او چاکوگان جوړېږي چې له ماشيني مصنوعاتو سره سيالي کوي.

د شلمی پېړۍ په سرکې د استاد پاینده خان ټبر د آهنگر باشي په نامه په کابل کې د سرکاري وسلې جوړولو د اوسپنې دکار خانې مشران وو او استاد محمد عظیم يې د ۱۹۰۰ م په شاوخواکې مشر استاد و. (۱)

(۱) وکیلی: تیمورشاه ۷۲۲/۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ره، خنجر او ځېنې د ژوندانه ضروريات او د
او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې
ي مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ
.

ريکار اود لغمان په تيګري کې د اوسپنې او
سې صيقل سوي چړې او چاکوګان جوړېږي
و سره سيالي کوي.
کې د استاد پاينده خان تېر د آهنګر باشي په
کاري وسلې جوړولو د اوسپنې دکار خانې
مد عظيم يې د ۱۹۰۰ م په شاوخواکې مشر

.۷

(۱۰)
تر کاڼي (نجاري)

په هغو سيمو کې چې لرګي او ځنګلونه او د جوز ونې يا دتوت ښه لرګي ډير وو لکه کابل، کونړ، بدخشان، نورستان، پښتيا، غزنی هلته د نجارۍ صنعت هم له قديمه پاته و، له لرګو څخه منقش د لاس لرګي، لکړې، صندوخان، دروازې، ښانکونه او په کافرستان کې د بوتانو مجسمې او نور د ژوندانه ضروريات جوړېدل. پخپله په لرګي کې ګلکارۍ او شبکه کارۍ او برجسته يا کيندلې نقاشي کېدله، چې کله کله به يې د انساني ژوند مختلف مناظر هم پکښې انځور کول.

طبيعي ښکلا وې او د مرغانو او حيواناتو شکلونه به پکښې مصور کېدل او د لرګو د شبکه کارۍ او رنګ کولو صنعت په ښه ډول ژوندی و او اوس هم د ودانيو د چتو د مسطح سازۍ او ښکلولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

صنعت لري و ډېر پاته دئ او په کابل کې یوه د ترکانۍ لویه موسسه او کارخانه سته، چې په ماشیني وسایلو کار کوي.

په ځینو پخوانیوودانیوکې چې د لرګو هنري آثار پاته دي، هغه دا ښکاره کوي، چې په لرګو کې نقاشي اولیکنې او ښکلونې رواج درلود او د دې هنر یوه پاته نخښه د بدخشان په یمګان کې د ناصر خسرو قبادیاني دمرقد د سقف په نسخ خط لیکلي د قرآن شریف آیتونه دي.

بله لرغونې نخښه یې هغه دروازه ده، چې د لوګر د څرخ په یوه مسجد کې پرته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه یې لرل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دئ او په کابل کې یوه د ترکاڼۍ لویه موسسه او
ماشیني وسایلو کار کوي.
دانیوکې چې د لرګو هنري آثار پاته دي، هغه دا
ه لرګو کې نقاشي اولیکنې او ښکلونې رواج
وه پاته نخښه د بدخشان په یمګان کې د ناصر
قد د سقف په نسخ خط لیکلي د قرآن شریف

خښه یې هغه دروازه ده، چې د لوګر د خرخ په
ته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه

(۱۱)
ګاولې او څپلۍ جوړول

ګاولې د سرو سیمو یو راز پوره بوټ غوندې ګنډلی پای پوښ دئ، چې د غویي یا اوښ له څرمنې څخه جوړېدې. څپلۍ د تودو سیمو لپاره د څرمنې له تراړو څخه په داسې ډول جوړول کېدې، چې پښې ته ډېره هوا ورسېږي. په تودو سیمو کې بل راز ((خړې)) موچنې هم وې، چې کله کله به په رنګینو تارو یا ګلابتونو نفیسه ګل کاري هم پر کېده، چې زرینې موچنې، یې بللې او له دغو څخه پېښورۍ او ملتانۍ مشهورې وې.

له څرمنې او نخي سپین اودلي تاره څخه یې هم داسې موچنې جوړولې، چې ډېرې سپکې وې او ((ګېوې)) یې بللې، او کله به له لرګو یا خاشو یانباتي الیافو څخه هم موچنې جوړېدې، چې هر قسم یې یو راز خاصه ښکلا درلوده.

د افغانستان په اکثرو ښارو او کلیو کې ددغو صنعت کارانو خاصې راستې او دکانونه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۲)
سراجي او پالان سازي

د آس زینونه او د حیواناتو کتي او پالاني او ځلونه جوړول د خلکو د ژوندانه او حمل و نقل لومړی احتیاج ؤ او په ۱۳۰۰ش ۱۹۱۹ م چې موټر رواج موند، تر دې دمخه په هر ښار کې د سراجانو او زین او کیزو سازانو د کانونه وو، چې د آس د ښکلا د پاره به یې هم دځرمنو څخه ښکلي سامانونه جوړول. دخرو، اوښانو او نورو حیواناتو لپاره پالان سازي او دکتو جوړول هم یو مروج صنعت و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۲)

...ټي او پالان سازي

...حیواناتو کټې او پالاڼې او ځلونه جوړول د
...ل و نقل لومړی احتیاج ؤ او په ۱۳۰۰ش
...ج موند، تر دې دمخه په هر ښار کې د
...ړو سازانو د کانونه وو، چې د آس د ښکلا د
... څخه ښکلي سامانونه جوړول. دخرو،
...اتو لپاره پالان سازي او دکټو جوړول هم یو

د خاورو د لوښو صنعت (کلالي)

د افغانستان په اکثرو سیمو کې د خاورو لوښي په څښنګ او خوړنګ کې استعمالیږي.

منګي، کاسې، غابونه، صراحۍ، اوخورۍ، کونجۍ، منګوټي، دکۍ، تغاره، من، کوزه، کندولي، نیمني، ګیلاسونه او ډیر لوښي له خاورو څخه جوړوي. چې تر اوسه لا هم د لاسي کلالۍ دستګاهونه او د خرڅلاو دکانونه په اکثرو ښارو کې سته.

د کندهارد خاورینو لوښو دکلالۍ صنعت ډېر نري او ظریف لوښي په ساده خاورینه توګه راباسي. چې کله کله نقاشي هم لري د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابل د استالف لوښي چې په خاصو رنګه لعابونو ښکلي کېږي، د لاسي صنعت يوه ښکلې څانګه ده.

د هرات د کاشي کارۍ صنعت خو د آسيا په ښکليو صنايعو کې تاريخي شهرت لري او ددې صنعت بقايا تر اوسه لا هم په هرات او بلخ او کابل کې پاته دي.

منقش او رنګين کاشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او اشکالو مزين دي ددغه صنعت د ودانيو د تزيين بهترين وسايل دي، چې پخوا به يې رنګونه پاخه او معدني وو، خو اوس يې جوهري رنګونو، پخوانی اصالت ور وران کړئ دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په خاصو رنګه لعابونو ښکلي کېږي، د
ځانګه ده.

ري صنعت خو د آسیا په ښکلیو صنایعو کې
ددې صنعت بقایا تر اوسه لاهم په هرات او

اشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او
صنعت د ودانیو د تزیین بهترین وسایل دي،
ه پاخه او معدني وو، خو اوس یې جوهري
ور وران کړئ دئ.

(۱۴)
زرګري

د راز - راز پسولونو لپاره په ټول افغانستان کې د زرګرۍ صنعت لـه پخـوا څخـه تـر اوسـه لاهـم پاتـه دئ. د هـرات او کـندهار او کـابل زرګران په هنري مهارت ښکلي پسولونه جوړوي.

په لويو کليو کې هم زرګران وي، چې د سر، غاړې، لاسو او پښو لپاره د ښځو زيبا پسولونه له سرو او سپينو زرو يا ژېړويا کوټو څخه جوړوي.

پـه دغـو پسـولونو کـې خـال، ټـيك، بـادام، غوړوالـۍ، پېـزوان، لښتـۍ، چمکلـۍ، هـار، نـته، اوږۍ، امېل، وښي، پايزېب او نور ډېر اقسام جوړېږي.[1]

(۱) آريانا دايرة المعارف ۳/ ۲۳۶۶.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولتی تشبثات

تر استقلال راوروسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر او صنعت لپاره دغه اقدامات په کابل کې سوي دي:

(۱) د افغانستان د صنايعو د تشويق لپاره يوه نظامنامه په۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م خپره سوه.

(۲) په ۱۳۲۸ ش ۱۹۴۹ م د تشويق صنايع اصولنامه.

(۳) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د زراعتي بانك او لاسي صنايعو اساسنامه.

(۴) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د سينما ، تياتر او فلم اخيستلو دموسساتو لايحه.

(۵) په ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنايعو اساسنامه.

(۶) د ۱۳۴۰ ش ۱۹۶۱ م په حدودو كې د پوهنې وزارت يو د ميوزيك مسلكي مكتب هم جوړ كئ، چې د زاړه او نوي موسيقي اصول پكښې ښوول كېږي.

دولتی تشبثات

روسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر
ه اقدامات په کابل کې سوي دي:

د صنایعو د تشویق لپاره یوه نظامنامه په۱۳۰۲
خپره سوه.

۱۹۴۹ م د تشویق صنایع اصولنامه.

۱۹۵۵ م د زراعتي بانك او لاسي صنایعو اساسنامه.

۱۹۵۵ م د سینما، تیاتر او فلم اخیستلو
حه.

۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنایعو اساسنامه.

۱۹۶۱ م په حدودو کې د پوهنې وزارت یو د
کي مکتب هم جوړ کړ، چې د زاړه او نوي
پکښې ښوول کېږي.

(۷) په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تیاتر د هنري موسسې اساسنامه.

(۸) په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م په کابل کې د افغان ننداري موسسه د کابل د چمن په سیمه کې د سینما، تیاتر، میوزیك، رقص او نورو تمثیلي هنرونو لپاره جوړه او اساسنامه یې خپره سوه، چې اوس ځینې فلمونه هم جوړوي او داطلاعاتو او کلتور د وزارت د هنر په ریاست پورې اړه لري.

(۹) په ۱۳۵۴ ش ۱۹۷۵ م د لاسی صنایعو د انکشاف مرکز جوړ او اساسنامه یې خپره سوه.

(۱۰) د ۱۳۴۰ش ۱۹۶۱ م په شاوخوا کې یو د صنایعو مکتب د پوهنې وزارت تاسیس کړئ و، چې تر اوسه هم چلېږي او په پروګرام کې یې د رسامۍ، نقاشۍ، مجسمه سازۍ، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، تزیین او حکاکۍ زده کړه داخله ده.

(۱۱) د غلام محمد میمنه ګی په نامه یوه دمستظرفو صنایعو موسسه له ۱۳۵۰ ش ۱۹۷۱ م را په دې خوا داطلاعاتو او کلتور په وزارت کې د هنري روزنو کار کوي.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library